

**УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЈА И АРХЕОЛОГИЈА**

ISSN: 1857-7342

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
2010**

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЈА И АРХЕОЛОГИЈА**

Издавачки совет:

д-р Саша Митрев
д-р Кирил Цацков
д-р Зоранчо Малинов
д-р Звонимир Николовски
д-р Трајче Нацев
м-р Оливер Цацков
м-р Кирил Барбареев
м-р Верица Јосимовска
Елена Јосимовска
Александар Донски

Редакциски одбор:

д-р Кирил Цацков
д-р Зоранчо Малинов
д-р Звонимир Николовски
д-р Трајче Нацев
м-р Оливер Цацков
Александар Донски

Главен и одговорен уредник:

д-р Кирил Цацков

Единица на Универзитетот:

Институт за историја и археологија

Јазично уредување

Даница Гавриловска-Атанасовска
(македонски јазик)

Техничко уредување

Славе Димитров
Благој Михов

Печати

Печатница „2-ри Август“ - Штип
Тираж - 300 примероци

Редакција и администрација

Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип
Институт за историја и археологија
ул. „Крсте Мисирков“ бб
п. фах 201, 2000 Штип
Р. Македонија

СОДРЖИНА

Кирил ЦАЦКОВ	
Атентатот на генерал Михајло Ковачевиќ и воведувањето специјална полициска состојба во Штипско.....	5
Ванче СТОЈЧЕВ	
Македонскиот идентитет во античкиот период.....	11
Звонимир НИКОЛОВСКИ	
Неколку култни конституции од Кумановско.....	21
Зоранчо МАЛИНОВ	
Етничките процеси во североисточниот дел на македонскиот етнографски простор (прв дел).....	27
Стојан РИСТЕСКИ	
Каде дошол прво свети Климент во Кутмичевица?.....	39
Драган ЗАЈКОВСКИ	
Ранохристијанскиот црковен епископат во Македонија во IV век.....	47
Трајче НАЦЕВ	
Фортификацијата на доцноантичкиот град Баргала.....	55
Оливер ЦАЦКОВ	
Гимназиското образование во Штип меѓу двете светски војни.....	65
Страшко СТОЈАНОВСКИ	
Состојбите во Македонското револуционерно движење од потпишувањето на Мајскиот манифест до убиството на Тодор Александров.....	71
Ицо НАЈДОВСКИ	
Животот на Македонците во Австралија и неговата структура.....	81
Душан СИНАДИНОСКИ	
Македонците во извештајот на Комисијата за имиграција во САД во 1907 година.....	91
Гоце АНГЕЛИЧИН ЖУРА	
Традицијата на Јустинијана Прима во титулатурата на охридските поглавари.....	101
Ристо СТЕФОВ	
Сведоштва на некои од македонските „деца-бегалци“.....	107

Верица ЈОСИМОВСКА	
Добродетелот Константин Анастасов (Хаџи Костадин, логотет).....	117
Елена ЈОСИМОВСКА	
Штипските читални од XIX век како вистински културни центри.....	121
Александар ДОНСКИ	
Етно-културната засебност на античките Македонци во делото на Павсанија	127

UDC: 903/904(497.721)

д-р Звонимир НИКОЛОВСКИ
Институт за историја и археологија
Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип

НЕКОЛКУ КУЛТНИ КОНСТИТУЦИИ ОД КУМАНОВСКО

Медитеранската цивилизација во текот на седум векови, меѓу Александар III Македонски и Константин Велики, создала плодна почва за развој на нови религии.

Освојувањата на Александар, зацврстени од неговите македонски и римски наследници, за кусо време создале единствена медитеранска култура составена од разни нации, градови-држави и племенски сојузи. Старите форми на религиозно изразување ја губеле својата моќ, а христијанството како монотеистичка вера е еден од одговорите на ова прашање.

Од ова не била исклучена ни кумановската област, каде во римскиот период со зголемување на демографската густина се јавува етничка хетерогеност, што довело и до религиозна шареноликост и се појавуваат култови и религии донесени од различни простори. Тоа, пред сè, се должи на географската положба на областа каде се вкрстуваат главните централнобалкански патни правци и каде се мешаат две поголеми етнички и културни целини.

Со римските освојувања на исток на нашите простори се шират ориенталните култови уште во првите денови на романизацијата, кои ги пренесувале војската и ориенталните робови. Најголема религиозна експанзија имал митраизмот, но забележливо е и почитување на боговите од тракискиот и грчко-римскиот пантеон. Но и покрај тоа што романизацијата придонесла за продирање и ширење на ориенталните мистични култови, Римјаните не биле нивни главни носители, туку тие се донесени од робовите и ослободениците на царинските и управните служби во провинциите. Исклучок бил само култот на Јупитер Долихен, кој го прифатила римската војска.

Во трудот ќе направам кус осврт врз неколкуте култни конституции кои се појавиле во Кумановско пред озваничувањето на христијанството, како единствена религија во 313 година со Миланскиот едикт на Константин.

1. Жртвеник од село Пчиња

Наодот потекнува од локалитетот Градиште, кој се наоѓа на 1,5 км од селото, на левиот брег на реката Пчиња. Се работи за votivna ара со димензии 83 x 37 x 32 см, со натпис во латинска капитала кој гласи:

*I (ovi) O (ptimo) M (aximo) / Ivnoni reg (inae) / Minervae /
P. Ael (ivs) Balli / sta eque (s) Rom (anus) / a milit (iis)
Pro se su / isqvue v (otum) s (olvit).*

Од натписот се гледа дека е со војнички карактер и е посветен на Капитолинското тројство (Јупитер, Јунона и Минерва). Споменикот е значаен бидејќи потекнува од граничните делови помеѓу провинциите Горна Мезија и Македонија, односно од еден од најзначајните утврдени пунктови во овој дел од Кумановско.¹ Тој го штител патот на релацијата Scupi - Serdica со помош на воена единица, најверојатно кохорта, која се спомнува на една стела.²

2. Оловна икона од с. Клечовце

Пронајдена е во текот на археолошките истражувања во 2001 година на локалитетот Црквиште, во околината на селото Клечовце. Се работи за плочка од оловен лим со димензии: 7,5 x 4,5 см, кој содржи мистични сцени содржани во култот на Подунавските коњаници.³ На плочките како мистичен култ се среќаваат иконографски мотиви од митраизмот, попрсја на Сол и Луна или Сол со квадрига, коњаници, лав, птица, секогаш женска фигура во средината, најверојатно божица чие име и функција засега не се непознати. Биле изработувани во долнопанонските работилници, а овде се присутни како резултат на комуникациската фреквентност на просторот. Се работи за еден синкретистички култ кој може да се датира од првата половина на IV век.⁴

1) Б. Драгојевиќ – Јосифовска, *Жртвеник из села Пчиње*, Капитолинском тројству, Археолошки вестник 31, 1980, 179 – 181.

2) Стелата е поставена како маса во тремот на црквата Св. Богородица во с. Студена Бара (Гробљанска црква), со натпис на кој се споменува Cohors I Thracum, посветен на еден центурион од оваа кохорта.

3) Од плочката е сочувана една половина, како резултат на старо механичко оштетување.

4) И. Поповиќ, *Један Доњопанонски центар за израду оловних икона Подунавских коњаника*, Старинар XIX, Београд 1969, 113 – 125.

3. Надгробна стела од локалитетот *Осуром, с. Доброшане*

Стелата е со димензии: височина 132 см, широчина 73 см и дебелина 25 см, со зашилен фронтон во правоаголна рамка, од кој недостасува еден дел. Во средината на фронтонот е видлива фигура на коњаник, доста оштетена поради слабиот материјал. Се работи за претстава на Тракискиот Херос, чест мотив, особено во источните делови на царството (провинциите Тракија, Македонија, Горна и Долна Мезија и Долна Дакија), култ кој најголема експанзија ја има во II и III век. Натписното поле е кадрирано со двојна профилирана рамка во која се забележува врежан, нечитлив текст. Иконографијата на Тракискиот Херос потекнува уште уште од VI век пред Христа, но во хеленистичкиот период станува поизразен и се поистоветува со Асклепиј, Аполон, Дионис, Силван или Дарзалетес и му се даваат епитетите на господар, спасител или лекар. Негови атрибути се: пес кој напаѓа вепар и дрво околу кое е завиткана змија. Фигурата е прикажана во мирен став, на коњ, со наметка - хламида.⁵ Овој епиграфски споменик има фунерарен карактер, а неговата локација во близина на река му го додава својството на плодност, водата како извор на живот.⁶

4. Жртвеник од с. *Довезенце*

Жртвеникот е пронајден во урнатините на црквата „Св. Ѓорѓи“ или т.н. Стара црква во 1898 година.⁷ Се работи за жртвеник од сив андезит, со димензии 70 x 54 x 48 см. На предната страна е врежан текст, кој не е целосно сочуван. Во едикулата стои името на врховното тракиско божество Збелсурд или Збелтиурдес, а во натписното поле вотивен текст посветен на *Catulus Munatianus*. Текстот гласи:

*De) I Zbelsurdi SIL(-----) / Catulus Munatia / nus
G (pr)o salu / te paren (tium) et / fr(at)rum.*

Жртвеникот и сега се наоѓа во обновената црква.

5) Н.Вулиќ, *Антички споменици наше земље*, 1941-1948; Трачки коњаник, Глас СКА, XXVI (64), Београд 1925, 87-89; Трачки коњаник и друге култне слике из античког доба, Споменик ХСVIII, Београд 1941.

6) А.Цермановиќ-Кузмановиќ, *Култни споменици Трачког Хероса у Балканским земљама*, ЗФФ Београд књ. VI/2, 71-79;

Б.Гавела, *Антички споменици грчко-египатског синкретизма у нашој земљи*, Старинар НС V-VI, Београд 1954 - 55, 43 - 52.
egosaHH

7) А.Станојевиќ, *Две недеље у Старој Србији*, Београд 1898,130; Б.Драгојевиќ-Јосифовска, *Inscriptions de la Mesie Superieure, Vol VI, Scupi et la Region de Kumanovo*, Belgrade, 1982,167 (214).

5. Камена икона од с. Тromeѓа

Откриена е како случаен наод во околината на селото. Изработена е од бел ситнозрнест мермер со димензии: висина 33 см, широчина 20 см и дебелина 6 см. Од иконографски аспект, прикажана е конвенционална сцена од митот за Атина и Марсијас, во мирна, наизглед статична композиција во која локалниот уметник вешто поставил два фронтални плана, во кои Атина е во предниот, а Марсијас во заден план.⁸ Божицата е прикажана во стоечки став со високо препашан пеплос и егида на градите, шлем, тркалезен штит во левата рака, а под него има жртвеник со був над десната рака. Наместо копје е прикажана маслинова гранка, со што оваа претстава на Атина го добива атрибутот на господарка на оплеменетата маслина, чие потекло е од Блискиот Исток. Фигурата на Атина е предимензионирана, посебно деловите од главата. Близината на откриетието со месноста Кисела Вода, кај селото Проевце, дава можност иконата да ја третираме како инвентар на некое светилиште со исцелителен карактер или, пак, некоја термална бања. На тоа нè упатува можноста за лоцирање на станицата Аљево, забележана во Табула Појтингеријана.

Фигурата зад левото рамо е силенот Марсијас со вообичаените рогови на главата, а во благо свитканите раце држи кавал кој слабо се распознава. Оваа сцена можеби е реплика на класичната група Атина со Марсијас од Мирон, а се појавува и на доцноантичките саркофази од Атина.⁹

Сакралното значење на оваа култна конституција нè наведува на две размислувања. Едното е појавата на Марсијас на стобските монети од времето на императорот Каракала и се поврзува со некој локален имот, *villa rustica* или *praetorium fundi*. Второто ја поврзува со ијатричките својства на Марсијас, кој лекувал со игра и музика.

Од хронолошки аспект, според стилот, иконата може да датира од средината на III век.

6. Прстен од некрополата на локалитетот Дреза кај с. Лопате

Култната конституција на плочката од прстенот содржи претстава на гулабица како супституција или атрибут на Афродита, како заштитничка на бракот и домашното огниште и најверојатно е свршенички прстен. Од левата страна е прикажана гранка од тамарикс, а од левата астрално-соларниот и лунарниот симбол. Оваа култна еманација е редуцирана претстава на светилиштето на Афродита од Пафос на Кипар, на што укажува тамариксот кој, всушност, е преображение на Мира или Смирна ќерката

8) К. Кепески, *Две мермерни култни слики од збирката на Музеј на Прилеп*, МАА, Прилеп, 1979, 55.

9) J. Burchardt, *Griechische Kulturgeschichte*, III, Basel, Stuttgart, 1978. 57.

на кипарскиот крал Кинирас, кој бил миленик на Афродита. Ваквата култна конституција е содржана и на римските империјални монети од Кипар.

Заедно со другите гробни прилози, прстенот може да се датира во средината на III век. Изработен е од сребро и е импорт кој припаѓал на сопственик со повисок социјален статус.¹⁰

7. Митриниот храм на месноста Дервен кај с. Биљановце

Остатоците од храмот посветен на ориенталното божество Митра се откриени од десната страна на локалниот пат Доброшане-Биљановце, на северната страна од ридот Краста во 1931 година.¹¹

Митраистичките храмови секогаш биле градени во близина на извори, на бреговите на реки или потоци, со што се истакнува улогата на водата како извор на живот. Градени се скромно со средства на сиромашните верници од редот на најниските социјални слоеви (робови, ослободеници, ниски административни службеници или војници). Обично се користени карпи или падини со што се обезбедувала потребната тајност на овој мистичен култ.

Митреумот во с. Биљановце е со димензии: должина 10 и ширина 5,40 метри и е со ориентација СЗ/ЈИ. По своите архитектурни карактеристики е идентичен со сите досега познати митреуми. На југоисточната страна има предворје долго 2,5 метри, од кое преку скали се слегувало во криптата. Во северозападниот дел има малку подигната апсида, додека бочните страни биле подигнати со дозидани подии од кои верниците го следеле обредот. Во апсидалниот дел се наоѓал жртвеник околу кој, при првите истражувања, биле забележани траги од огниште и остатоци од животински коски. Тука е пронајден и еден профилиран олтар од варовник со масивна база на плинта со димензии: висина 65 см, ширина 40 см и должина 37 см. На предната страна има врежан натпис DEI.

Пронајдени се три релјефни иконографски претстави изработени во камен и тоа: на горната страна, со полукружна форма, прикажани се главните култни слики посветени на Митра како се раѓа од карпа т.н. Митра „петроген“ со фригиска капа на главата и меч и факел во рацете. Голем дел од релјефот зафаќаат и сцените посветени на Митра и Сол (нивната борба и гозба во знак на помирување - сцена во која Сол го води Митра со

10) F. Henkel, *Die Romischen Fingerringe der Reinlande und der Beachbarten Gebiete*, Berlin 1913, no. 96, 108 ф.ф.; Д.Срејовиќ - А. Цермановиќ-Кузмановиќ, *Речник грчке и римске митологије*, Београд 1979, 269; СНГ Сор. *Syrgus Capadocia*, 89,90.

11) М.Кокиќ, *Нови трагови митриног култа у Јужној Србији*, ГСНД, Књига XII, Скопље 1933,1-10.

огнена кола во царството на бесмртноста). Централната сцена ја содржи тауроктонијата (борбата на Митра со бикот) и тауроболијата (убивањето на бикот). Под целата сцена прикажана е змија како хтонски симбол.¹² Откриена е статуетка на Митра и монети од Трајан Дециј и Требониј Гал. Во западниот дел од кумановскиот регион, во околината на селото Лопате е пронајдена камена плоча со натпис посветен на Митра¹³ и една вотивна ара посветена на Аполонидес, царински службеник во станиците Визианум и Ламуд во 211 година, т.е. според натписот, од времето на Каракала и Гета. Пронајдена е во една апсидална конструкција, најверојатно од митреум.

Сите елаборирани култни конституции го изразуваат значењето на регионот како комуникациска раскрсница во која се преплетувале различни културни и религиозни влијанија.

Епиграфските извори укажуваат дека околината на Куманово била интензивно населувана од ветерани, што го објаснува присуството на голем број полски имоти т.н. вили рустики.

12) Архитектурата на храмот, неговата диспозиција, внатрешните елементи и сцените од релјефите се содржани во резултатите од првите археолошки истражувања на М.Кокиќ во 1931 год. Потоа остатоците од храмот се разнесени и оштетени. Сега одвај се видливи остатоци од ѕидовите. Но од локацијата содржана кај Кокиќ, покрај извор на вода и растојанието на патот, како и од моите повеќегодишни рекогносцирања на просторот, може точно да се одреди неговата позиција.

13) Н. Вулиќ, Споменик, СКА LXXVII, 1934, бр.29, 44.